

فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹

صص ۱۰۰ - ۷۵

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات در

حوضه آبریز بین‌المللی نیل^۱

دکتر ربابه جوادی* - دانش‌آموخته‌ی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه خوارزمی تهران و پژوهشگر موسسه آینده پژوهی جهان اسلام، تهران، ایران.

دکتر محمدولی مدرس - استادیار گروه روابط بین‌الملل دانشگاه خوارزمی تهران، تهران، ایران.

دکتر ارسلان قربانی شیخ‌نشین - استاد گروه روابط بین‌الملل دانشگاه خوارزمی تهران، تهران، ایران.

دکتر فریده محمد علی‌پور - استادیار گروه روابط بین‌الملل دانشگاه خوارزمی تهران، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۰۲

چکیده

آب اغلب به‌عنوان یک منبع استراتژیک کلیدی کنار تهدیدات امنیت جهانی مورد تأکید قرار می‌گیرد. ماهیت سیال آب و عبور آن از مرزهای ملی علاوه بر همکاری؛ زمینه تنش، منازعه و گاه جنگ بین دولت‌ها را فراهم می‌نماید. منابع آب فرامرزی با توجه به اهمیت آن در تمام جهان نیازمند توجه بیشتر از سوی محافل سیاسی و دیپلماتیک است. از این رو، مدیریت آب‌های فرامرزی مسئله‌ای محوری در سیاست جهانی و سیاست خارجی کشورها به شمار می‌رود. در پژوهش حاضر به نقش دیپلماسی آب در حل و فصل منازعات آبی بین‌المللی نیل پرداخته شده است. سؤال اصلی آن است که دیپلماسی آب در حل و فصل منازعات بین‌المللی حوضه‌ی رود نیل چه نقشی ایفا کرده است؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح شده است که دیپلماسی آب با افزایش همکاری‌ها در نهادهای آبی و موافقتنامه‌های بین‌المللی در حوضه‌ی آبی نیل به حل و فصل مسالمت‌آمیز منازعات کمک کرده است. برای بررسی فرضیه یاد شده از روش تحلیلی - توصیفی و نرم‌افزار SPSS با چارچوب مفهومی دیپلماسی آب استفاده شده است. یافته‌های پژوهش و تجزیه و تحلیل آن با بررسی رویدادهای حوضه‌ی آبریز بین‌المللی نیل نشان می‌دهد دیپلماسی آب در چارچوب سیاست خارجی هوشمند می‌تواند برای مقابله با تهدیدات پیش‌رو مانند تهدیدات زیست‌محیطی، تغییر اقلیم و کمبود آب به توسعه همکاری‌های دو و چندجانبه درباره آب‌های فرامرزی یاری رساند.

کلید واژگان: دیپلماسی آب، حل و فصل اختلافات، منازعات آبی، نهادهای بین‌المللی آب، حوضه‌ی آبریز بین‌المللی نیل.

۱. مقاله مستخرج از رساله دکتری می‌باشد.

* نویسنده عهده‌دار مکاتبات

۱. مقدمه

خطر «جنگ آب» به صورت گسترده از اوایل دهه ۱۹۹۰ در محافل دانشگاهی و پژوهشی مطرح شده است. چند ویژگی وجود دارد که گمانه‌زنی‌ها را در ارتباط با جنگ آب بسیار جذاب می‌کند. اول از همه؛ آب، به طور مسلم یکی از مهم‌ترین منابع محدود جهان است و یک منبع حیاتی برای بقای شخصی و ملی است و زندگی بدون آن امکان‌پذیر نخواهد بود؛ بنابراین منطقی است فرض کنیم که درجه کمبود آب می‌تواند به راحتی یک شکاف جدی بین همسایگان دارای روابط دوستانه و صلح‌آمیز ایجاد کند. دوم اینکه آب یکی از منابع حیاتی معدود است که مرزهای سیاسی را نمی‌شناسد و بنابراین نیاز به «حفظ منافع متقابل ذینفعان مختلف» دارد. عدم انجام این کار به طور بالقوه منجر به اختلافاتی می‌شود که می‌تواند به سرعت به درگیری‌های خشونت‌آمیز تبدیل شود بخصوص اگر پیش‌بینی‌ها درباره تهدید ناگهانی کمبود آب به درستی صورت نگیرد (Shinkovskaia, 2014).

در مناطق خشک و نیمه‌خشک جهان از جمله خاورمیانه و شمال آفریقا، آب یکی از موضوعات حیاتی به شمار می‌رود که کشورهای همسایه یا واقع در یک حوضه آب‌های فرامرزی نیازمند همکاری و توافق در خصوص آن هستند. بدون چنین فرآیندی صلح و توسعه امکان‌پذیر نبوده و امنیت منطقه‌ای با تهدید اساسی روبرو خواهد شد. اختلافات ارضی و مرزی، چالش‌های امنیتی و مهاجرت گروه‌های انسانی ناشی از کم‌آبی، مسائلی اساسی هستند که با آب و موضوعات مرتبط با آن پیوند دارند. عدم مدیریت پایدار آب، توسعه کشورها را تهدید کرده و ثبات و امنیت داخلی واحدهای سیاسی را با چالش بزرگی روبرو می‌کند. بحران کم‌آبی خطر منازعات را در مقیاس‌های محلی، ملی و منطقه‌ای افزایش می‌دهد. حوضه‌ی رود نیل هم به عنوان یک حوضه‌ی مشترک بین‌المللی بین کشورهای اتیوپی، سودان، مصر، اوگاندا، جمهوری دمکراتیک کنگو، کنیا، تانزانیا، رواندا، بوروندی، اریتره و سودان جنوبی همواره شاهد تنش در سطح‌های مختلف از حاد تا ملایم بوده است. از این حیث باید بطور جدی مورد توجه سیاستمداران و متخصصان قرار گرفته و در این حوضه باید اقدامات دیپلماتیکی قابل ملاحظه‌ای با توسل به ابزارهای دیپلماسی آب صورت گیرد.

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات.....۷۷

باید توجه داشت که؛ دیپلماسی به‌عنوان ابزار حل و فصل اختلافات، ایجاد فضای مناسب جهت تعامل، جلوگیری از جنگ و توسعه روابط صلح‌آمیز همواره مورد توجه و نیاز جوامع بشری بوده است (Zarif and Sajjadpour, 2012:35). دیپلماسی آب با بهره بردن از ابزارهای متنوع خود از جمله تأسیس نهادهای بین‌المللی چنانچه در منازعات حوضه نیل و نیز دیپلماسی شخص ثالث که در واقع مداخله دولت یا یک سازمان بین‌المللی دولتی و یا غیردولتی بوده و نیز از طریق معاهدات و پیمان‌هایی که در شکل‌گیری آن‌ها نقش داشته و زمینه را برای همکاری‌های آب فرامرزی و در نتیجه حل و فصل مناقشات بین‌المللی آب فراهم نموده است. نویسنده مقاله در این پژوهش تأکید دارد که ایجاد ظرفیت نهادی قوی‌ترین روش برای جلوگیری و حل اختلافات آب است با وجود نواقص آن. این پژوهش بر رویکردهای نهادی برای تقویت همکاری بین کشورهای اطراف حوضه نیل برای مدیریت بدنه‌های حوضه آبریز فرامرزی و برای توسعه پایدار حوضه‌ی آبریز بین‌المللی و کمک به حوضه تمرکز دارد. فرض این است که منابع آب به اشتراک گذاشته، می‌توانند اساس همکاری و اشتراک منافع را به‌جای جنگ فراهم کنند، به شرطی که تهدیدات مربوط به آب‌های بین‌المللی به‌طور عینی به رسمیت شناخته شوند و ساختارهای سازمانی برای همکاری ایجاد شوند.

۱-۱. پیشنهادی پژوهش

آثار فارسی بسیار اندکی نسبت به منابع لاتین در راستای پژوهش حاضر که به دنبال حل و فصل منازعات آبی در حوضه‌ی آبریز بین‌المللی با ابزار دیپلماسی آب و به‌ویژه نهادهای آبی بین‌المللی باشد وجود دارد. در بررسی مطالعات و تحقیقات صورت گرفته در راستای موضوع این پژوهش لازم است منابع را به دو قسمت منابع فارسی و منابع انگلیسی تقسیم‌بندی نمایم. در کتاب «دیپلماسی آب‌های فرامرزی و نظام بین‌الملل، درس‌هایی برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» (Araqchi, 2015) در سه فصل چارچوب نظری مفهومی، سیاست آب در جنوب آفریقا و دیپلماسی آب‌های فرامرزی در جمهوری اسلامی ایران است که تنها منبع قابل تأمل و اساسی در حوزه دیپلماسی آب‌های فرامرزی است که نویسنده در این کتاب با نگاه علمی و حقوقی به بحث دیپلماسی آب پرداخته و ادبیات قابل اعتنایی در حوزه دیپلماسی

آب تولید نموده است. مباحث کتاب به جایگاه آب‌های فرامرزی در نظام بین‌الملل، هیدروپلیتیک و نقش آن در توسعه مفهوم دیپلماسی، ضرورت دیپلماسی آب در منطقه خاورمیانه، اقدامات سیاسی و حقوقی به‌منظور تنظیم رژیم حقوقی آب‌های فرامرزی در سطح بین‌الملل، آب‌های مجازی، دیپلماسی آب در جنوب آفریقا و دیپلماسی آب جمهوری اسلامی ایران با همسایگان آبی خود اشاره دارد در بخشی از این کتاب تقویت نهادها به‌صورت خیلی مختصر بیان شده است.

در کتاب «حقوق استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراه‌های بین‌المللی؛ مطالعه موردی رودخانه‌های مرزی و مشترک ایران» (Mohammad Alipour, 2017) ابتدا به بررسی رژیم حقوقی استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراه‌های بین‌المللی پرداخته شده و با توجه به کنوانسیون ۱۹۹۷ سازمان ملل متحد با عنوان «حقوق بهره‌برداری‌های غیرکشتریانی از آبراه‌های بین‌المللی» مهم‌ترین اصول مطروحه در حقوق آبراه‌های بین‌المللی شناسایی گردیده‌اند. سپس با عنایت به رودخانه‌های مشترک میان ایران و همسایگان، مناسبات آبی در عرصه استفاده‌های غیرکشتریانی از رودهای مرزی و مشترک به‌عنوان مطالعه موردی بررسی شده است.

مقاله «دیپلماسی آب، از منازعه تا همکاری» (Araqchi, 1393) محقق سؤال می‌کند که سیاست خارجی چگونه می‌تواند از طریق همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه، ضمن فراهم کردن زمینه مناسب برای تأمین آب مورد نیاز جوامع در زمان و مکان مناسب، توسعه پایدار کشور را تضمین و از تشدید و تعمیق تنش‌های ناشی از فشار بیش‌ازحد به منابع آب جلوگیری نماید؟ که نویسنده در این مقاله معتقد است سیاست خارجی با استفاده از مفاهیم و داده‌های «هیدروپلیتیک آب» و «حل و فصل مسالمت‌آمیز منازعات ناشی از آن»، «آب و محیط‌زیست»، «آب و امنیت» و در نهایت «آب، فرهنگ و جامعه» می‌تواند زمینه توسعه همکاری‌های دو و چندجانبه میان کشورها که در نهایت به توسعه پایدار منتهی گردد را فراهم نماید. منابع محدود فارسی دیگری را نیز می‌توان به‌صورت پراکنده در منابع هیدروپلیتیک و یا سخنرانی‌ها و روزنامه‌ها و مجلات ملاحظه نمود. از منابع خارجی هم می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات.....۷۹

در مقاله «مدیریت منابع آب فرامرزی: درس‌هایی از همکاری‌های بین‌المللی برای پیشگیری از درگیری» (Uitto and Duda, 2002)، این مقاله بر رویکردهای نهادی برای تقویت همکاری میان کشورها برای مدیریت بدنه‌های حوضه آبریز فرامرزی و کمک به حوضه‌ها برای حمایت از انتقال به توسعه پایدار تمرکز دارد. فرض این است که منابع آب به اشتراک گذاشته می‌توانند اساس همکاری و اشتراک منافع را به‌جای جنگ فراهم کنند، به شرطی که تهدیدات مربوط به آب‌های بین‌المللی به‌طور عینی به رسمیت شناخته شوند و ساختارهای سازمانی برای همکاری ایجاد شوند. اساس بحث این است که همکاری میان کشورها و بین فعالان مختلف درون هر یک، باید بر اساس علم استوار و یک تحلیل واقعی از مشکلات و فرصت‌ها و پتانسیل آن‌ها باشد.

در مقاله «شناسایی و اندازه‌گیری اختلافات احتمالی در نهادهای آبی» شاخصی را برای اندازه‌گیری پتانسیل تعارض با استفاده از اطلاعات نظرسنجی در مورد نگرش‌های آب و باورهای افراد در سه گروه در یک مطالعه موردی در فلوریدا ایجاد می‌کند. این شاخص به ارزیابی توانایی کنونی نهاد جهت کاهش درگیری کمک می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که نهاد مؤثر است، اما تغییرات ممکن است به کارآمدتر کردن استفاده از فرآیند اجازه، بهبود برنامه‌های آموزشی و جستجوی هماهنگی‌های لازم نهادی برای کاهش مناقشه آبی در مورد استفاده اقتصادی از آب کمک کند (Milon et al, 2007).

در مقاله «نقش قدرت و نهادها در دیپلماسی آبی» (Rees, 2010) این مقاله به بررسی تأثیر قدرت و نهادها در تعیین فرآیند و نتایج تعاملات درون دولتی بر روی آب فرامرزی می‌پردازد و به دنبال این مسئله است که آیا چارچوب نهادگرایی نئولیبرال یا نئورئالیسم یک ابزار مفیدتر برای تجزیه و تحلیل تعاملات و همکاری بین دولت‌ها بر سر امنیت آب است؟ در مقاله «آب‌های مشترک: تعارض و همکاری» (Wolf, 2007) نویسنده به شاخص‌های انعطاف‌پذیری و آسیب‌پذیری هیدروپولیتیکی و اثرات بین‌المللی تنش‌های آبی بین‌المللی و رابطه آب با نهادها و توسعه آن‌ها توسط جامعه بین‌المللی به‌طور مفصل پرداخته است.

۸۰ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹ _____

در کتاب «منابع آبی در خاورمیانه» (Shuval and Dweik, 2007) و پروژه حوضه‌ها در خطر (The Basins at Risk project; BAR) که توسط محققان دانشگاه ایالتی ارگان در سال ۲۰۰۱ انجام شده یک سری از شکاف‌های گسترده‌ای را که در تحقیق در مورد منابع حوضه آبریز و درگیری‌های بین‌المللی وجود دارد با ارائه یک اکتشاف کمی در مقیاس جهانی در رابطه بین منابع حوضه آبریز و مناقشات بررسی شده است. هدف این تحقیق شناسایی شاخص‌های تاریخی درگیری و همکاری‌های بین‌المللی آب شیرین و همکاری آن‌هاست و از آن‌ها چارچوبی برای شناسایی و ارزیابی حوضه‌های بین‌المللی رودخانه در معرض خطر بالقوه درگیری‌های آب شیرین در آینده ایجاد می‌کند. موارد مذکور از آثار مهمی است که در حوزه مسائل آب و دیپلماسی و منازعات بر سر حوضه‌های آبریز مشترک فرامرزی به نگرارش درآمده‌اند. آثار فوق با تمرکز بر روی بحث بحران و کمبود آب، دیپلماسی آب را راهکاری برای جلوگیری از مناقشات مطرح نموده‌اند.

۲. چارچوب مفهومی پژوهش

چارچوب نظری پژوهش بر مبنای مباحث دیپلماسی آب است به همین خاطر مفاهیم آن، کنشگران، دامنه، اهداف و فرآیند دیپلماسی آب را باید مورد ملاحظه و پژوهش قرار داد که در ذیل به آن پرداخته شده است.

۲-۱. مفاهیم و تعاریف دیپلماسی آب

دیپلماسی به معنای فرآیند ارتباط بین بازیگران بین‌المللی است که قصد دارند از طریق مذاکره، تعارض را بدون جنگ حل و فصل کنند. بنابراین دیپلماسی با تلاش‌هایی برای مدیریت و ایجاد نظم در محدوده یک نظام جهانی در ارتباط است و هدف از آن، ممانعت از تبدیل تعارض به جنگ است. در چشم‌انداز خرد، دیپلماسی را می‌توان ابزاری سیاسی تلقی کرد که بازیگران بین‌الملل از آن برای اجرای سیاست خارجی استفاده می‌کنند تا بتوانند به اهداف سیاسی خود برسند (Bilis and Smith, 2004: 16-713). ماهیت دیپلماسی آب هم که موضوع بحث ما در این مقاله می‌باشد از شاکله‌ی اصلی دیپلماسی جدا نیست.

در واقع دیپلماسی آب (Water Diplomacy) مفهوم نسبتاً جدیدی است که در محافل سیاسی

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات..... ۸۱

و علمی جایگاهی کسب کرده است. در گفتگوهای سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۲، ایرینا بوکوا (Irina Bokoa) مدیر کل یونسکو خواستار «تعهد مجدد به دیپلماسی آب» به‌عنوان ابزاری برای «جهانی صلح‌آمیز» شد (UNESCO 2012).
ضمن اینکه در هفته جهانی آب، موسسه بین‌المللی آب استکهلم (Stockholm International Water Institute; SIWI) سال ۲۰۱۳ نتیجه گرفت که دیپلماسی دقیق آب، برای مدیریت آب فردا ضروری است (Stockholm International Water Institute, 2013; 7).
سازمان ملل متحد سال‌های ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ را به ترتیب به عنوان سال‌های «آب و محیط‌زیست» و «دیپلماسی آب» اعلام کرد.

با این وجود، علی‌رغم شور و اشتیاق در مورد دیپلماسی آب و فهرست رو به رشد از طرفداران و مفسران و شارحان آن؛ به نظر نمی‌رسد که توافق وسیعی درباره شمول آن وجود داشته باشد. دیپلماسی آب معمولاً به‌عنوان تماس و ارتباط دوجانبه و چندجانبه بین بازیگران دولتی و یا بازیگران غیردولتی بر سر منابع آب‌های فرامرزی با هدف بازدارندگی درگیری‌ها و ترویج همکاری شناخته و فهمیده می‌شود (UNITAR et al, 2013; Hefny, 2011).

دیپلماسی آب به‌صورت مختلف تعریف شده است؛ با این حال، تعریف‌کنندگان درک مشترکی از اهمیت داشتن منافع چند بعدی و دارای ذینفعان متعدد در روند همکاری دارند. پیشگیری و حل منازعات آبی عمدتاً نتیجه‌ی فرآیندهای تحقیق و دستیابی به حقایق، مذاکره، میانجی‌گری و مصالحه است که ریشه در درک مستمر از شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، محیطی و زمینه سیاسی دارد که مستلزم آن است با ارزیابی صحیح و تجزیه و تحلیل یکپارچه از سیستم آب پشتیبانی و حمایت شود (Pohl et al, 2014).

با این حال، به دلیل مسائل پیچیده مربوط به آب (چه در سطح محلی و هم‌چنین فرامرزی) و به دلیل روابط پیچیده آب با مسائل متعدد در حوزه‌های طبیعی و اجتماعی و به دلیل ارزش‌ها و

---

۱. (برای مطالعه بیشتر در زمینه تعاریف دیپلماسی آب از نظر صاحب‌نظران مختلف به قسمت پیوست این منبع رجوع شود)
Kata Molnar, Rosa Cuppari, Susanne Schmeier, Siegfried Demuth, 2017:33-37

منافع متفاوت، رسیدن به تعریف مشترک و مدیریت و همچنین راه‌حل‌های ممکن، دشوار است (Hoppe and Hisschemöller, 2001). دیپلماسی آب، بر اساس رویکرد به دست آوردن منافع مشترک، ممکن است نقش مهمی در جلوگیری، کاهش و حل و فصل اختلافات در حال رشد آب بازی کند.

با توجه به نکات یادشده، دیپلماسی آب را می‌توان چنین تعریف کرد: دیپلماسی آب شامل تمام اقداماتی است که توسط بازیگران دولتی و غیردولتی انجام می‌شود که می‌تواند برای پیشگیری از درگیری‌های در حال ظهور یا حل مسالمت‌آمیز درگیری‌های موجود و تسهیل همکاری در رابطه با دسترسی به آب، تخصیص یا استفاده بین دولت‌های واجد حاکمیت صورت می‌گیرد. در نتیجه، تلاش‌های مربوط به دیپلماسی آب می‌تواند و در بسیاری از سطوح بسته به شرایط خاص صورت گیرد. این می‌تواند شامل تعاملات رسمی سطح دیپلماتیک بین دولت‌های حوضه [آبریز] (Riparian States) و یا ایجاد رابطه با گفتگوی غیررسمی سازمان‌های جامعه مدنی باشد. عناصر اصلی در اینجا عبارتند از: شناسایی واقعیت‌ها و مشارکت طرف‌های سوم، چرا که آنها از گفت‌وگوشنود بر پایه توافق و تفاهم مشترک که از نظرشان توسعه‌یافته، حمایت می‌کنند.

لذا دیپلماسی آب با وجود نواقص آن از طریق ایجاد ظرفیت نهادی، قوی‌ترین روش برای جلوگیری و حل اختلافات آب و تسهیل همکاری‌های آبی است. بخشی از تلاش‌های دیپلماسی آب دولت‌ها برای جلوگیری، کاهش و حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات آبی در تمایل کشورها به پیوستن به توافقنامه‌های مختلف در حوزه آب‌های مشترک و شکل‌گیری نهادها و سازمان‌های دولتی و غیردولتی بین‌المللی آبی نمایان است.

۲-۲. فرآیند دیپلماسی آب و ورود اشخاص ثالث

دیپلماسی آب اغلب به عنوان یک فرآیند تعریف می‌شود. دیپلماسی آب بر اساس یک زنجیره بین تعارض و همکاری و به‌عنوان یک فرآیند، می‌تواند در مراحل مختلفی وارد شود. فرآیند دیپلماسی آب می‌تواند از اختلافات به یکپارچه‌سازی از طریق اقدام یک‌جانبه، هماهنگی، همکاری و اقدام مشترک اعمال شود (Sadoff and Grey, 2005:5).

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات..... ۸۳

۳-۲. اهداف و دامنه دیپلماسی آب

اهداف دیپلماسی آب را می‌توان به شرح زیر طبقه‌بندی کرد:

- گفتگو و مذاکره
- پیشگیری از مناقشه
- زمینه‌سازی برای همکاری
- تعامل و مشارکت ذینفعان در سطوح مختلف
- بهبود روابط خارجی
- ترویج صلح

دیپلماسی آب می‌تواند اشکال مختلفی داشته باشد: دوجانبه بین دو کشور یا بیشتر (به‌عنوان مثال سه‌جانبه یا چهارجانبه) و چندجانبه به عنوان مثال در مجمع‌های سازمان ملل متحد و سازمان‌های وابسته به آن است.

۴-۲. کنشگران دیپلماسی آب

بازیگران دیپلماسی آب چه کسانی هستند؟ آیا امکان مشارکت ذینفعان جدید وجود دارد؟ بنابراین چه کسی [کسانی] مسئول دیپلماسی آب است؟ این سؤال به اشکال گوناگونی در میان گروه‌های مختلف با رویکردهای متفاوتی مطرح می‌شود که به دنبال مشارکت در گفتگوها می‌باشند تا به حل منافع متضاد (خود)، ابهام و عدم اطمینان و همچنین تغییر نیازهای رقابتی دست یابند.

اتخاذ یک تعریف وسیع‌تر از دیپلماسی آب، فراگیر از تعاملات بین و هم داخل دولت، مستلزم تعامل و گنجاندن طیف گسترده‌ای از ذینفعان در فرآیندهای دیپلماسی آب برای دستیابی و حفظ همکاری مؤثر آب است. بازیگران درگیر در دیپلماسی آب چند جانبه می‌توانند گروه‌های

---

۱. (برای مطالعه بیشتر اهداف دیپلماسی آب از نگاه صاحب‌نظران مختلف به منبع ذیل رجوع شود: Kata Molnar, Rosa Cuppari, Susanne Schmeier, Siegfried Demuth, 2017: pp.33-37)

مختلفی از کنشگران دولتی و غیردولتی را تشکیل دهند. لذا در دیپلماسی آب هر چه قدر منافع ذینفعان مختلف در نظر گرفته شود دستیابی به همکاری های باثبات تر و طولانی مدت فراهم می شود.

بازیگران رسمی که عمدتاً شامل وزارت امور خارجه، وزارت نیرو و دیگر وزارتخانه ها و ادارات دولتی اغلب مشهود هستند. نقش آفرینان غیررسمی یا غیردولتی نیز نقش مهمی در گفتگوهای دیپلماسی آب به عنوان نمایندگان سازمان های مدنی، دانشگاه ها و اتاق های تفکر، رسانه ها تشکیل می دهند و هم چنین می توانند به افزایش فرصت ها و به دست آوردن فرصت ها برای ایجاد روابط و مشارکت در دانش مشترک بر روی منابع آب مشترک تأثیرگذار باشند. بازیگران خارجی مانند آژانس های توسعه چندجانبه و شرکای توسعه دو جانبه، کارگزاری های سازمان ملل و دیگر سازمان های بین المللی، سازمان های منطقه ای و بانک های توسعه نیز نقش های مهمی در ایجاد محیطی توانمند برای دیپلماسی آب بازی می کنند. بطور کلی در عرصه ی بین المللی بازیگران دیپلماسی آب شامل بازیگران دولتی، بازیگران غیردولتی، سازمان های بین المللی، سازمان های غیردولتی، اتاق های فکر، سازمان های حوضه رودخانه (River Basin Organizations; RBOs) می شوند و تمرکز این پژوهش نیز پرداختن به نقش سازمان های حوضه ی رود به عنوان نهادهای آبی بین المللی غیردولتی در حل و فصل منازعات آبی می باشد.

۳. تعریف نهادهای بین المللی آبی و اشکال سازمان های حوضه ی رود (River Basin Organizations; RBOs)

بر اساس تعریف موسع از نهادها، نهادها شامل بدنه و چارچوب ها یا سازمان هایی هستند که اغلب در قالب گروه ها و کمیته های بین المللی شکل گرفته اند که از طریق توافقات رسمی و قانونی مانند معاهدات مربوط به مدیریت منابع آب های فرامرزی بین المللی تأسیس شده اند. این نوع مدیریت نیاز به همکاری همه ی دولت های حوضه مشترک (یا کشورهای حاشیه ی رودخانه ی مشترک) دارد، چنانچه اقدامات آنها و گاهی اوقات بی میلی به اقدام، بر سایر شرکا در همان بدنه و چارچوب آب تأثیر می گذارد (Kliot et al, 2001:307). نهادهای آبی بین المللی

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات..... ۸۵

به‌طور کلی به دو دسته نهادهای بین‌المللی دولتی مانند سازمان‌های بین‌المللی دولتی (بانک جهانی، فائو، یونسکو و...) و نهادهای بین‌المللی غیردولتی مانند شورای جهانی آب، سازمان‌های حوضه رودخانه (RBO) مثل کمیسیون مکونگ، کمیسیون حوضه رود نیل و... تقسیم می‌شوند.

به‌طور کلی سه نوع RBO وجود دارد:

- کمیته‌ها یا شوراهای حوضه رودخانه که عموماً با کمی تشریفات مشخص می‌شوند. آن‌ها فقط به‌عنوان نهادهای مشاوره عمل می‌کنند و بدنه‌ها یا ارگان‌هایی برای اجرا ندارند. مانند کمیته‌ی مکونگ که به کمیسیون مکونگ تغییر ماهیت داده است.

- کمیسیون‌های حوضه رودخانه که دارای درجه‌ی معین و مشخصی استقلال از کشورهای عضو خود هستند اما فقط وظایف هماهنگی دارند. مانند کمیسیون رود دانوب

- مقامات، ادارات (Authorities) حوضه رودخانه، دارای دستورالعمل‌های گسترده‌ای هستند که اجرای و مدیریت زیرساخت‌های مشترک را پوشش می‌دهد. آن‌ها نسبتاً خودمختار و مستقل در رابطه با دولت حوضه (آبریز) هستند (Wingqvist and Nilsson 2015, 6-7) مانند اداره‌ی حوضه آبریز کاگرا.

تعداد کمی از RBOها اخیراً به نقش تحسین شده خود در دیپلماسی آب اشاره کرده‌اند. دلیل این امر تقریباً واپس‌گرا شدن آب در بسیاری از حوضه آبریز فرامرزی است. به‌عنوان مثال، کمیسیون رودخانه مکونگ (Mekong River Commission; MRC) خود را در استراتژی توسعه حوضه مکونگ، به‌عنوان «بدنه فنی و دانش» توصیف می‌کند و اشاره می‌کند که «بیشتر می‌تواند نقش یک تسهیل‌کننده صادق به مردم در کشورهای حوضه آبریز با ارائه اطلاعات و مشاوره علمی و دست‌نیافتنی در مورد جنبه‌های فنی بپردازد و به‌طور فعال راه‌حل‌ها و توافقات را تسهیل کند» (MRC 2016). یکی دیگر از دلایل ممکن است این باشد که بسیاری از RBOها هم‌چنان به اهدا کنندگان بین‌المللی مانند بانک جهانی تکیه می‌کنند. مشهورترین نمونه‌های شناخته شده، معاهده رود ایندوس، کمیسیون رودخانه مکونگ و ابتکار حوضه رود نیل است که برای ترویج همکاری میان کشورهای ساحلی تشکیل شده است.

۴. نقش نهادها و موافقت نامه‌های آبی بین‌المللی در کاهش منازعات

جامعه بین‌المللی از دیرباز با ترتیبات نهادی مؤثر برای مدیریت منابع آب مشترک دست‌وپنجه نرم کرده است. از بین‌المللی گرفته تا محلی، دست‌وپنجه نرم کردن با مفاهیم بنیادی آب‌های مشترک، شکل‌های زیادی از اعلامیه‌های بین‌المللی تا اصول معاهدات و مدیریت محلی را هدایت می‌کند. جامعه بین‌الملل در واقع با حمایت از توسعه نهادی در آبراه‌های بین‌المللی نشان داده است برای مدیریت آب اهمیت قائل بوده و آن را دارای مزایای زیادی می‌داند؛ لذا در قرن بیستم توجه جدی به توسعه و بهینه‌سازی اصول مدیریت مشترک داشته است. تحقیقات نشان داده است که یک سابقه هماهنگی بین ذینفعان، از طریق ایجاد ظرفیت نهادی در قالب موافقتنامه‌ها، معاهدات و یا روابط غیررسمی می‌تواند به کاهش احتمال وقوع منازعه و درگیری کمک کند. در مجموع در طول زمان اثبات شده است هنگامی که ظرفیت نهادی بین بخش‌ها شکل بگیرد باعث می‌شود حتی در شرایطی که منازعه بین کشورهای حوضه‌ی مشترک در دیگر مسائل وجود دارد باز هم انعطاف‌پذیری برای همکاری در حوزه‌ی آب‌های مشترک فراهم گردد. پیچیدگی در حوضه آبریز، مدیریت آب را یک کار پیچیده می‌کند اما در این پیچیدگی‌ها، فرصت‌های زیادی برای هر دو همکاری و درگیری وجود دارد.

اسناد تاریخی از جنگ آب و همکاری نشان می‌دهد که منابع آبی بین‌المللی می‌تواند باعث تنش بین کشورهای حوضه مشترک شود، اما خشونت حاد استثنا و نه قاعده است. محتمل‌ترین سناریوی ممکن این است که کاهش تدریجی مقدار آب یا کیفیت، یا هر دو، بر ثبات داخلی یک کشور یا منطقه تأثیر می‌گذارد که ممکن است به نوبه خود بر عرصه بین‌المللی تأثیر بگذارد. با این حال، همکاری اولیه در میان کشورهای حوضه مشترک می‌تواند به عدم تشدید منازعات کمک کند. در واقع می‌توان گفت اختلافات بین‌المللی آب ممکن است اتفاق بیفتد چرا که هیچ نهاد، توافق یا قرارداد ضمنی همکاری وجود ندارد که حقوق و مسئولیت‌های هر کشور را در رابطه با آب مشترک ترسیم کند (Shinkovskaia, 2014).

نهادهای مدیریت همکاری جویانه آب در پیش‌بینی جنگ و حل اختلافات طولانی‌مدت مؤثر هستند، به ویژه هنگامی که ساختار مدیریت اجازه دهد که ذینفعان در پروسه‌های تصمیم‌گیری

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات.....۸۷

قرار گیرند و ضمن آموزش کارکنان، داده‌های لازم و منابع مالی برای بخش‌ها برای کار با هم فراهم شود. این نهادها می‌توانند طیف وسیعی از اختلافات را کاهش دهند و اقدام به تأسیس یک انجمن برای انجام مذاکرات مشترک کنند که نه تنها منافع طرفین را در طی مراحل تصمیم‌گیری در نظر می‌گیرد بلکه دیدگاه‌ها و منافع متعدد شنیده می‌شود و این از نتایج مدیریت جدید با دستیابی به راه‌حل‌های برد-برد است (Carius, 2006).

نهادها هم‌چنین ممکن است فرصتی برای طرفین برای همکاری و مشارکت در یافتن حقایق مشترک فراهم کنند و منجر به تصمیماتی شوند که احتمالاً توسط ذینفعان و گروه‌های ذینفع در هر دو طرف پذیرفته می‌شود، حتی اگر اجماع کلی صورت نگیرد. نهادها، مؤثر در طول زمان و به شدت مقاوم هستند، به‌خصوص اگر ویژگی‌هایی نظیر نظارت مؤثر، چارچوب تخصیص واضح و اجرای مناسب را داشته باشند. نمونه‌ای که اغلب ذکر شده، پیمان آب‌های هند است که بیش از ۶۰ سال است با وجود دو جنگ بین هند و پاکستان هنوز وجود دارد. اشخاص ثالث می‌توانند در میانجی‌گری مذاکرات بین طرفین منازعه و کاهش خطرات همکاری نقش داشته باشند.

شواهد تاریخی بزرگی نیز وجود دارد که نهادهای مدیریت آب، حتی در زمان درگیری‌های شدید، به‌طور انعطاف‌ناپذیر و تعجب‌آور استوار هستند. مثلاً کمیسیون رودخانه مکونگ، یک سازمان بین‌دولتی است که در سال ۱۹۵۷، توسط کامبوج، لائوس، تایلند و ویتنام ایجاد شد که با وجود جنگ ویتنام، همکاری کشورهای حوضه‌ی مشترک ادامه داشت؛ کامبوج، لائوس، تایلند و ویتنام، از سال ۱۹۵۷ در چارچوب کمیسیون رودخانه مکونگ همکاری داشته‌اند و آن‌ها در طول جنگ ویتنام تبادل فنی داشته‌اند؛ مورد دیگر کمیته دائمی ایندوس است که از اختلافات متعدد و هم‌چنین جنگ‌های هند و پاکستان در سال‌های ۱۹۶۵، ۱۹۷۱ و ۱۹۹۱ جان سالم بدر برد (Carius, 2006). از سال ۱۹۵۵ اسرائیل و اردن مذاکرات منظم بر سر اشتراک رودخانه اردن برگزار کرده‌اند، حتی زمانی که در یک وضعیت قانونی جنگ بودند. در چارچوب حوضه رودخانه نیل هم که در آن ۱۶۰ میلیون نفر زندگی می‌کنند و در میان ۱۰ کشور به اشتراک گذاشته شده است؛ در فوریه ۱۹۹۹ به‌منظور مبارزه با فقر و تقویت توسعه اقتصادی در منطقه

با ترویج استفاده عادلانه و مزایای استفاده از منابع مشترک آب توافقاتی صورت گرفت. ۹ کشور حوضه رودخانه نیجر نیز در یک چارچوب مشارکت مشابه توافق کرده‌اند (Shinkovskaia, 2014). از سوی دیگر معاهدات بین‌المللی هم در کاهش و پیشگیری از تنش‌ها و مناعات آبی به شکل بارز و مؤثری به تقویت و موفقیت دیپلماسی آب کمک نموده است. طبق گفته سازمان غذا و کشاورزی (فائو)، ۳۶۰۰ معاهده مربوط به منابع آب بین‌الملل از سال ۸۰۵ میلادی تنظیم شده است (Shinkovskaia, 2014). اکثر این‌ها مربوط به کشتیرانی و محدودیت مرزی بوده است. تمرکز مذاکره و ایجاد معاهده در قرن گذشته از کشتیرانی به سوی استفاده، توسعه، حفاظت، حمایت از منابع آب تغییر کرده است. توافقات حقوقی انجام شده در حوضه‌های مشترک حتی زمانی که درگیری‌ها بر سر مسائل دیگر وجود داشت؛ توافقات تداوم داشته است.

از سوی دیگر دولت و بازیگران غیردولتی نقش مهمی در مذاکره برای پیمان‌های آب‌های بین‌المللی و نیز تأسیس سازمان‌های حوضه رودخانه بازی کرده‌اند. به‌عنوان نمونه دیپلماسی آب بانک جهانی را می‌شود عنوان کرد که؛ تا به امروز بانک جهانی فعال‌ترین اعطاکننده و تسهیل‌کننده در همکاری آب‌های فرامرزی بوده است (Genderen and Rood, 2011).

اهداف توسعه اقتصادی بانک، کاهش فقر و محیط‌زیست پایدار به‌شدت وابسته به حل و فصل اختلافات و منازعات کشورهای ساحلی و همکاری مؤثر در زمینه توسعه آب‌های فرامرزی هستند (World Bank, 1997). بانک به طرز چشمگیری درگیر در دیپلماسی آب شخص ثالث در ایندوس، نیل، مکونگ و حوضه‌های رودخانه دجله و فرات بوده است. مداخله بانک در حوضه ایندوس به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین موفقیت‌های دیپلماتیک آب آن در نظر گرفته می‌شود (Genderen and Rood, 2011). بانک جهانی به‌عنوان یک شخص ثالث بی‌طرف به‌منظور تسهیل تهیه پیش‌نویس و امضای پیمان آب‌های ایندوس را به‌وسیله ارائه دفاتر خود به هند و پاکستان به‌طور مشترک برای ایجاد طرح مدیریت مشترک، با پیشنهاد راه‌حل تقسیم رودخانه حوضه ایندوس، زمانی که مذاکرات متوقف شد و با بسیج منابع مالی لازم برای اجرای کشورهای کمک‌کننده عمل کرد (World Bank, 1997). تأسیس پیمان آب‌های ایندوس

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات.....۸۹

توسط بسیاری از محافل علمی و سیاسی مورد توجه قرار گرفته است تا یک مثال عالی برای حل و فصل موفقیت‌آمیز منازعات بین‌المللی آب از طریق دیپلماسی آب شخص ثالث باشد.^۱ علی‌رغم پیچیدگی مشکلات و مسائل، سابقه نشان می‌دهند که اختلافات آب می‌تواند به شکل دیپلماتیکی اداره بشوند. این موارد منعکس‌کننده دو عنصر مهم همکاری بین‌المللی منابع آبی است: نیاز به یک نهاد موثر در راستای توسعه‌ی همکاری و حمایت مالی شخص ثالث مورد اعتماد توسط همه جناح‌ها (Shinkovskaia, 2014).

۵. مختصری درباره‌ی حوضه‌ی نیل

رودخانه نیل طولانی‌ترین مسیر آبی بین‌المللی در جهان است و از یازده کشور در شمال و شرق آفریقا یعنی مصر، سودان، رواندا، اوگاندا، تانزانیا، سودان جنوبی، اتیوپی، کنیا، بروندي، جمهوری دموکراتیک کنگو (زئیر) و اریتره می‌گذرد. منبع این رودخانه از حوضه‌های آبگیر اتیوپی و اوگاندا است و مصر پایین‌ترین کشور حاشیه‌ی رودخانه است. بیش از ۳۰۰ میلیون نفر از کشورهای کنار حوضه نیل به آب این رود وابسته هستند و تخمین زده شده این رقم تا سال ۲۰۲۵ به ۵۰۰ میلیون نفر برسد. چارچوب قانونی استفاده از این رودخانه قبلاً توسط بریتانیا، فرانسه و ایتالیا در طول دوران استعمار تعیین شد که به طور کامل مورد استقبال مصر قرار گرفت. تنها یک توافقنامه پسا استعماری^۲ به صورت دو جانبه بین مصر و سودان همسایه در سال ۱۹۵۹ به وجود آمد که در آن مصر حق اکثریت وسیعی از آب نیل و حق وتو کردن پروژه‌های توسعه رودخانه را داشت (Gerdy, 2010:22).

۶. کمیسیون (Commission) نیل

از مهم‌ترین توافقات و نهادهایی که در حوضه‌ی نیل صورت گرفته کمیسیون نیل است. این نهاد بر طبق توافقنامه بهره‌برداری کامل از آب‌های نیل (۱۹۵۹)، میان مصر و سودان، گروه دائمی مشترکی جهت حل و فصل اختلافات مربوط به توزیع آب میان دو کشور مذکور و

^۱ برای مطالعه‌ی بیشتر در این زمینه به منابع زیر رجوع شود:

Bank, 1997; Biswas, 1992 Salman & Uprety, 2002; Genderen & Rood, 2011; Clemens, 2005; World
2. Postcolonial

احداث سد آسوان تشکیل گردید. وظایف کمیسیون نیل شامل برنامه‌ریزی، نظارت بر تحقیقات و اجرای پروژه‌ها و همچنین نظارت بر توزیع آب نیل است. بر اساس توافقنامه ۱۹۵۹ کمیسیون نیل مرکب از یک رکن اصلی و کمیته‌ای متشکل از چهار نماینده فنی از طرف دولت سودان و مصر تشکیل شد. در توافقنامه مذکور بر بهره‌برداری کامل از آب‌های نیل تصریح شده است، لذا مرز مشترکی میان دو کشور معین گردید تا هر کشور در محدوده مختص خود اقدام به بهره‌برداری نماید. لازم به ذکر است که سازمان دیگری، تحت عنوان اداره حوزه آبریز کاگرا (Kagera) که مستقل از کمیسیون نیل عمل می‌نماید، در حوزه آبریز نیل تشکیل شده است.

هم‌چنین پروژه‌ای تحت عنوان «هایدرومت» (Hydromet) با مشارکت دول هم‌جوار نیل سفید (به استثنای اتیوپی) جهت جمع‌آوری اطلاعات مرتبط اجرا گردید. «هایدرومت» در سال ۱۹۹۲، با آغاز به کار «تک کونیل» پایان یافت. در سال ۱۹۹۸، وزرای منابع آب دول هم‌جوار نیل، در چارچوب طرح ابتکاری حوزه آبریز نیل، تشکیلات سازمانی موقتی را برای هماهنگ سازی اقدامات دول هم‌جوار تشکیل دادند که از سال ۱۹۹۹ با ساختاری مرکب از شورای وزرای منابع آب، کمیته مشاوره فنی و دبیر خانه مستقر در انتب، اوگاندا آغاز به کار نمود. از جمله وظایف «تک کونیل» می‌توان به مسئولیت بررسی امکان حصول به توافق بین‌المللی پیرامون بهره‌برداری از آب‌های نیل که منافع کلیه دول حوزه آبریز نیل را تأمین نماید، اشاره نمود. در حال حاضر، برنامه ابتکاری حوزه نیل جانشین «تک کونیل» شده است (Wolf, 2007).

۷. نوع تنش‌ها در حوضه‌ی آبریز مشترک

همان‌گونه که گفته شد تنش و منازعات در کنار همکاری بخش جدایی‌ناپذیری از مسائل مربوط به حوضه‌های مشترک آبریز می‌باشد در این قسمت از پژوهش ماهیت تنش‌های آبی از حاد به ملایم با کد مطرح می‌شوند.

انواع تنش‌های آبی شامل: اعلام رسمی جنگ (کد ۱۵)، اقدامات گسترده جنگی که باعث مرگ، جابجایی یا هزینه بالایی استراتژیک می‌شوند (۱۴)، اقدامات نظامی در مقیاس کوچک (۱۳)، اقدامات خصمانه سیاسی - نظامی (۱۲)، اقدامات خصمانه اقتصادی و دیپلماتیک (۱۱)، عبارات کلامی قوی که خصومت را در تعامل نشان می‌دهد (۱۰)، عبارات کلامی ملایم که اختلاف را

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات..... ۹۱

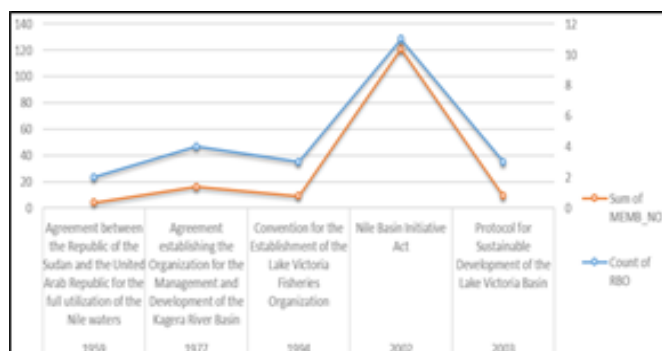
در تعامل نشان می‌دهند(۹)، اقدامات خنثی یا غیر مهم برای وضعیت بین‌الملل(۸)، مبادلات رسمی کم، گفتگوها یا بیان سیاست‌ها-حمایت کلامی ملایم(۷)، حمایت کلامی رسمی از اهداف، ارزش‌ها یا رژیم(۶)، موافقتنامه فرهنگی یا علمی یا پشتیبانی(۵)، موافقت نامه اقتصادی، تکنولوژیکی یا صنعتی غیرنظامی(۴)، پشتیبانی اقتصادی یا استراتژیک نظامی(۳)، اتحاد مهم استراتژیک(منطقه‌ای یا بین‌المللی)(۲)، اتحاد داوطلبانه یک ملت(۱) می‌شوند که شکل‌گیری جنگ شدیدترین نوع تنش می‌باشد. بیشترین تنش‌هایی که در حوضه رود نیل وجود داشته از نوع تنش کد ۱۰ یعنی مخاصمات کلامی شدیدی می‌باشد که به اشکال مختلف مانند محکوم کردن شدید اقدامات یا سیاست‌ها؛ محکوم کردن رهبران، سیستم یا ایدئولوژی؛ به تعویق انداختن دیدارهای سران ایالتی؛ امتناع از شرکت در جلسات یا اجلاس، حملات تبلیغاتی شدید، عدم حمایت؛ مسدود کردن یا وتو کردن سیاست یا پیشنهادات در سازمان ملل یا سایر نهادهای بین‌المللی مشخص می‌شوند هرچند تنش‌های خصمانه‌تری به صورت اقدامات خصمانه‌ی سیاسی و اقتصادی هم در بین کشورهای حوضه به چشم می‌خورد (<https://transboundarywaters.science.oregonstate.edu/>).

۸. بررسی رویدادهای حوضه رود نیل

۸-۱ RBO ها و تنش‌ها

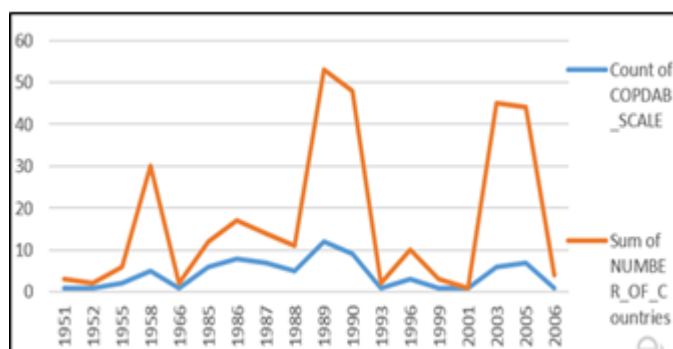
همان‌طور که در نمودار(۱) مشاهده می‌کنیم در ۵ مقطع زمانی نهادهای بین‌المللی در حوضه رود نیل تشکیل شده‌اند. نمودار نشان می‌دهد که در سال ۲۰۰۲، ۱۱ نهاد بین‌المللی در حوضه آبریز رود نیل تشکیل شده است که برای یک سال عدد قابل ملاحظه‌ای هست. در نمودار(۲) میزان مناقشات و تعداد کشورهای درگیر در مناقشات را مشاهده می‌کنیم. در سال ۱۹۵۸ با افزایش اندکی در تعداد مناقشات، کشورهای درگیر در این تنش‌ها به میزان قابل توجهی بالا رفته است. این سناریو برای سال‌های ۲۰۰۳، ۲۰۰۵، ۱۹۸۹ و ۱۹۹۰ نیز تکرار شده است.

۹۲ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹

نمودار(۱): تعداد RBO ها و تعداد کشورهای عضو در RBO ها (محور چپ) در حوضه رود نیل

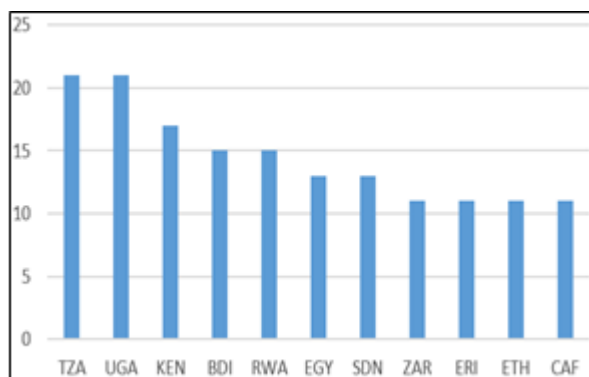
با توجه با اینکه تعداد قابل توجهی نهاد بین‌المللی در سال ۲۰۰۲ در این حوضه تشکیل شده است، با این وجود مناقشات درست بعد از یک سال به دلیل کم بودن همکاری‌ها، تنش‌ها حالت جهشی داشته است

نمودار(۲): تعداد مناقشات و کشورهای درگیر در مناقشات در حوضه رود نیل

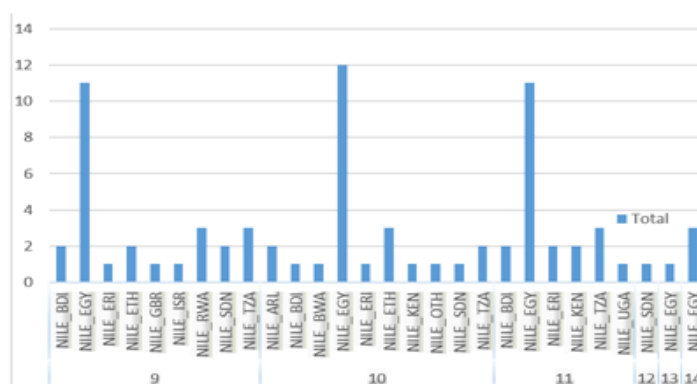
در نمودار(۳) نیز میزان مشارکت کشورهای حوضه رود نیل در معاهده‌ها و سازمان‌های بین‌المللی را نشان می‌دهد. همان‌طور که در نمودار نشان داده شده است کشورهای تانزانیا، اوگاندا و کنیا نسبت به سایر کشورها مشارکت بیشتری داشته‌اند.

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات..... ۹۳

نمودار(۳): میزان مشارکت کشورهای منطقه در RBO های تشکیل شده در حوضه رود نیل

با توجه به نمودار(۴) متوجه می‌شویم که کشور مصر با اختلاف بیشتری نسبت به سایر کشورها تنش آبی داشته است؛ و کشورهای اوگاندا و تانزانیا با توجه به مشارکت در سازمان‌ها و معاهده‌های بین‌المللی، تنش‌ها و درگیری‌های کمتری داشته‌اند. در نمودار(۴) اعداد روی محور افقی نمایانگر نوع تنش و اسامی نشان دهنده کشور و حوضه آبریز مربوطه و اعداد روی محور عمودی نشان دهنده تعداد تنش و درگیری است. نتایج این نمودار نیز نشان دهنده آن است که کشور مصر با توجه به همکاری و مشارکت کمتر در معاهده‌ها و نهادهای آبی، تنش‌های زیادی را نسبت به سایر کشورها تجربه کرده است.

نمودار(۴): میزان درگیری کشورهای حاشیه رود نیل در مناقشات به تفکیک نوع تنش

۹۴ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹

۲-۸. تنش‌های سال ۱۹۸۹ و ۱۹۹۰ در حوضه رود نیل

در سال‌های ۱۹۸۹ و ۱۹۹۰ با توجه به درگیر شدن بسیاری از کشورها در تنش‌های آبی در حوضه رود نیل بر آن شدیم تا جزئیات مطالب را عنوان کنیم. جدول (۱) عوامل مهم درگیری فراگیر کشورها در تنش‌های سال ۱۹۸۹ را بیان می‌کند.

جدول (۱): عوامل مهم در افزایش کشورهای درگیر تنش آبی در سال ۱۹۹۰ و ۱۹۸۹

کشورهای درگیر	توضیحات
بوروندی - جمهوری دموکراتیک کنگو - مصر - اریتره - اتیوپی - کنیا - رواندا - سودان - تانزانیا و اوگاندا	یک معاهده جدید بین ۱۰ کشور حوضه رود نیل برای استفاده مساوی از نیل توسط مصر و سودان که خواستار تغییر در ماده b۱۴ بودند، در رابطه با امنیت آب به تأخیر افتاد. توافق نامه جدید موافقت نامه‌های استعماری را که مصر و سودان فراهم کرده بودند، لغو می‌کند.
رواندا- بوروندی - جمهوری دموکراتیک کنگو - مصر - اتیوپی - تانزانیا - کنیا - سودان- اوگاندا- اریتره	درگیری بین ایالات حوضه رود نیل به دلیل شرایط خشکسالی گسترده ناشی از بارندگی کم منطقه‌ای در حال وقوع بود. مقامات اوگاندا برای کاهش مجدد مخازن از رودخانه‌های رود نیل استفاده کرده‌اند. کمبود آب درگیری ایجاد کرده بود.
بوروندی - جمهوری دموکراتیک کنگو - مصر - اریتره - اتیوپی - کنیا - رواندا - سودان- تانزانیا و اوگاندا	جلسه شش روزه بین ده کشور حوضه آبخیز نیل نتوانست توافقنامه‌ای را برای چارچوب قانونی برای مدیریت جمعی نیل به دست آورد. این چارچوب جدید قرار بود جایگزین معاهدات استعماری در سال ۱۹۲۹ شود که در آن زمان حاکم بودند.

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات..... ۹۵

کشورهای درگیر	توضیحات
اتیوپی-سودان	وزیر آبیاری و منابع طبیعی ابوشوره اتیوپی را به نقض توافقنامه منعقد شده بین دو کشور در سال ۱۹۰۲ که ممنوع ساختن هرگونه نصب در امتداد رود نیل قبل از مشورت با دولت سودان است، متهم می‌کند.
مصر- اتیوپی - سودان	شمو، وزیر اطلاعات و فرهنگ سودان و سخنگوی رسمی دولت سودان، اظهار داشته است که اتیوپی قصد دارد بدون مشورت با دولت سودان، سدهایی را در مبداء رودخانه نیل آبی «دریاچه تانا» بسازد. اتیوپی که نقش اصلی در هیدروپلیتیک نیل نداشته، در سال ۱۹۵۷ اعلام کرد که توسعه یک‌جانبه منابع آب نیل را در قلمرو خود دنبال خواهد کرد.
کنیا - اوگاندا - تانزانیا - رواندا - بوروندی - اتیوپی - اریتره - مصر	چندین کشور آفریقای شرقی خواستار مذاکره مجدد پیمان‌های نیل در سال ۱۹۲۹ هستند. این معاهده حق کنیا، اوگاندا، تانزانیا، رواندا، بوروندی، اتیوپی و اریتره را بیش از استفاده از نیل و شاخه‌های آن محدود می‌کند. نخست وزیر تانزانیا به‌طور علنی اعتبار پیمانهای دوره استعماری رود نیل را رد کرد. تانزانیا از پیگیری پروتکل خودداری می‌کند و از کشورهایی مانند مصر برای استفاده از آب‌های نیل درخواست اجازه می‌کند. اتیوپی با توجه به توافق‌های قبلی که تحت طرح ابتکار حوضه رود نیل (NBI) انجام شده است، در حال برنامه ریزی پروژه‌های آبیاری و آبیاری بود. حدس و گمان درباره درگیری احتمالی اقدامات اتیوپی را محاصره می‌کند؛ اما هر پیشرفت پروژه می‌تواند با بقیه خنثی شود.

جدول (۲): مهم‌ترین تنش‌های حوضه رود نیل و زمینه‌های شکل‌گیری آن

کشورهای درگیر	توضیحات
مصر- آمریکا	ایالات متحده به دلایل اقتصادی از پیشنهاد سد آسوان مصر خارج شد؛ ایالات متحده از پیشنهاد مصر برای تأمین بودجه و کمک به ساخت سد آسوان خارج شد؛ ایالات متحده هیچ کمکی به سد نکرد.
مصر-بریتانیا	بریتانیای کبیر به دلایل اقتصادی از پیشنهاد سد آسوان مصر خارج شد.
مصر- سودان	مصر در سال ۱۹۵۸ یک اعزام نظامی ناموفق را برای مشاجره بین سودان و مصر به داخل خاک سودان اعزام کرد و باعث شد روابط بین دو کشور تقریباً تا نقطه تقابل نظامی تخریب شود. در تابستان سال ۱۹۵۹، سودان به‌طور یک‌جانبه سد سنار را ایجاد کرد و به‌طور کامل از توافقنامه آب‌های نیل در سال ۱۹۲۹ بین مصر و سودان خارج شد.
مصر- نوبیایی ها (داخلی)	مصر اسکان مجدد روستاییان نوبیان- سد آسوان را جا به جا کرد.
مصر - اسرائیل	مصر با اسرائیل بر سر کانال آل گانتراخ تا بندر سعید درگیر شد. اسرائیل به بندر سعید مصر و کانال آب شیرین حمله می‌کند. مصر از به اشتراک گذاشتن آب با اسرائیل امتناع ورزیده و کمبودهای محلی و منطقه‌ای را منطقی می‌داند. دکتر محمود ابوزید، وزیر آبیاری مصر، هشدار داد که نیاز خاورمیانه به آب فقط رشد خواهد کرد و خواستار مذاکره برای جلوگیری از درگیری‌های آینده شد.

مصر (داخلی)	مصر از کاهش آب در بیابان با آب آسوان خبر داد.
مصر- آمریکا- روسیه	در ۱۸ سپتامبر ایالات متحده موافقت کرد که برای مصر نصب توربین‌های جدید در سد بلند آسوان، ساخته شده اتحاد جماهیر شوروی را تأمین کند، کابینه مصر جزئیات نهایی این توافق را در جلسه‌ای تصویب کرد که تصمیم به اخراج هفت دیپلمات شوروی و خاتمه قراردادهای حدود ۱۰۰۰ متخصص اتحاد جماهیر شوروی شد.
مصر- عراق - سودان	بیانیه حمایت عراق از رژیم سودان. منابع غربی می‌گویند تهدید جدی العربایی برای تلافی جویی در برابر مصر با استفاده از آب‌های نیل به‌عنوان تراشه معامله، بیانیه‌ای برای مصرف عمومی نبود، و اینها یک برنامه همکاری با عراق است و این نشانگر توافق جدی بین دو کشور است. در این راستا، منابع فاش می‌کنند که بغداد برای جلوگیری از رسیدن آب‌های نیل به مصر، به خارطوم (سودان) تمایل دارد. کارشناسان کشاورزی و آبیاری عراق پیشنهاداتی را به خارطوم ارائه داده‌اند، از جمله استرداد مناطق وسیع در سودان برای کشاورزی و ارائه این بهانه‌ای برای بررسی مجدد سهم مصر از آب‌های نیل که اکنون ۵۵ میلیارد متر مکعب تخمین زده می‌شود. پیشنهاد دیگر ساخت سد سودان برای کنترل جریان آب‌های رود نیل به مصر است. گزارش‌ها حاکی است که جمعی از کارشناسان عراقی هفته گذشته وارد خارطوم شدند و آنها مطالعاتی را برای اجرای پروژه‌های سودانی برای منحرف کردن آب نیل و بهره‌برداری از آنها در سودان قبل از رسیدن به مصر آغاز کرده‌اند.
مصر سودان	مسئول امور خارجه مصر و سفیر الهدی گفت: رژیم مصر در برنامه خود برای تشدید تنش با سودان با جلوگیری از ورود آب آشامیدنی به شهروندان منطقه حلب، به روش جدیدی متوسل شده است. وی با بیان اینکه رژیم مصر برای اولین بار در تاریخ با محروم کردن مردم از آب با هدف تحمیل فشار بر سودان است، افزود: همه دنیا به خوبی می‌فهمند که استان سودان از منابع آبی مصر محروم شده است. این منطقه در حال حاضر توسط نیروهای مصر محاصره شده است که ۱۰ برابر بیشتر از نیروهای سودان در آنجا هستند. علی‌رغم محرومیت از آب، سودان از سرزمین خود عقب نشینی نمی‌کند. الهدی اظهار داشت که سودان از جامعه جهانی خواسته است تا در حل و فصل مناقشه از طریق گفتگو مداخله کند.
مصر- کنیا	مصر اعلام کرد که قصد کنیا از کنوانسیون حوضه نیل، «یک اقدام جنگی» علیه مصر است. کنیا و سایر ایالات نیل خواستار استفاده گسترده از حوضه رود نیل برای پروژه‌های توسعه آب خودشان شدند.
مصر- سوریه	سودان اعتراض سوریه به نقض قرارداد پیمان نیل در سال ۱۹۲۹ را رد کرد.

۳-۸. تنش‌های مربوط به سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۵

جدول (۳): تنش‌های مربوط به سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۵

سال	نوع تنش	کشورهای درگیر	توضیحات
۲۰۰۳	۱۲	سودان- سوریه	سودان اعتراض سوریه به نقض قرارداد پیمان نیل در سال ۱۹۲۹ را رد کرد.
۲۰۰۳	۱۰	سودان- سوریه- مصر	سودان توافقنامه آب‌های نیل در سال ۱۹۲۹ را با مصر و سوریه نقض می‌کند.
۲۰۰۵	۱۱	کنیا - اوگاندا - تانزانیا - رواندا -	چندین کشور آفریقای شرقی خواستار مذاکره مجدد پیمان‌های

نقش دیپلماسی آب و نهادهای آبی بین‌المللی در حل و فصل منازعات.....۹۷

نیل در سال ۱۹۲۹ هستند. این معاهده حق کنیا، اوگاندا، تانزانیا، رواندا، بوروندی، اتیوپی و اریتره را بیش از استفاده از نیل و شاخه‌های آن محدود می‌کند.	بوروندی - اتیوپی - اریتره - مصر		
نخست وزیر تانزانیا به‌طور علنی اعتبار پیمانهای دوره استعماری رود نیل را رد کرد. تانزانیا از پیگیری پروتکل خودداری می‌کند و از کشورهایی مانند مصر برای استفاده از آب‌های نیل درخواست اجازه می‌کند.	کنیا - اوگاندا - تانزانیا - رواندا - بوروندی - اتیوپی - اریتره - مصر	۱۰	۲۰۰۵

۹. نتیجه‌گیری

در این مقاله با توجه به داده‌های مربوطه که از سایت [Http://gis.nacse.org/tfdd/treaties.php](http://gis.nacse.org/tfdd/treaties.php) گرفته شده بود، به تحلیل و بررسی رویدادهای مربوط به حوضه‌ی آبریز رودخانه‌ی نیل و معاهدات و سازمان‌های بین‌المللی (RBO) تشکیل شده در رابطه با مسائل آب و موضوعات پیرامون آن پرداختیم. با توجه به آنچه بیان گردید این نتیجه حاصل می‌شود که دیپلماسی آب با بهره‌گیری از ابزارهای دیپلماتیک و توسل به نهادها و سازمان‌های حوضه‌ی رودخانه توانسته است به کاهش تنازعات در حوضه‌ی نیل کمک نماید اما موفقیت این نهادها در حل و فصل منازعات حوضه‌ی نیل را نمی‌شود پررنگ ارزیابی نمود. شاهد بودیم که سالهای ۱۹۸۹ و ۱۹۹۰ تعداد تنش‌ها افزایش یافته و می‌شود نتیجه گرفت افزایش تنش‌ها و تداوم آنها موجب شد در سال ۲۰۰۲، تعداد نهادها و موافقتنامه‌های بین‌المللی به منظور حل و فصل تعارضات کاهش یابد که در نتیجه با ۱۱ نهادی که در این سال شکل گرفت تا سال ۲۰۰۴ مناقشات کاهش یافته ولی به دلیل عدم همکاری بعضی از کشورها بویژه مصر در این حوضه سال ۲۰۰۵ شاهد افزایش مناقشات بودیم. از سوی دیگر رویکرد همکاری جویانه‌ی کشورها هم موثر در کاهش و عدم درگیری در تنش‌های حوضه بوده است به عنوان مثال کشورهای تانزانیا، اوگاندا و کنیا نسبت به سایر کشورها در نهادها مشارکت بیشتری داشته‌اند و لذا آنها با توجه به مشارکت در سازمان‌ها و معاهده‌های بین‌المللی، تنش‌ها و درگیری‌های کمتری داشته‌اند اما کشور مصر به دلیل عدم رویکرد همکاری جویانه با اختلاف بیشتری نسبت به سایر کشورها تنش آبی داشته است.

۹۸ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹ _____

مجموع سخن آنکه مدیریت و حکمرانی آب‌های فرامرزی چالش‌ها و فرصت‌های قابل ملاحظه‌ای را پیش‌روی سیاست‌گذاران سیاست خارجی و کارگزاران دیپلماسی به‌منظور پیشگیری از منازعات و بهره‌گیری از فرصت‌ها و از جمله توسعه همکاری‌های منطقه‌ای قرار می‌دهد. به نسبت کاهش کیفیت آب، توسعه اقتصادی-اجتماعی جوامع و افزایش تقاضا برای آب شیرین، بصورت مستمر بر اهمیت دو موضوع جلوگیری از منازعات و توسعه همکاری‌های منطقه‌ای افزوده می‌شود. تغییرات زیست‌محیطی احتمالاً موجب تشدید منازعات سیاسی-اجتماعی کنونی بر سر آب و تشدید آنها در آینده خواهد شد. به‌ویژه در مناطقی که فاقد نهادهای لازم جهت توسعه همکاری‌های منطقه‌ای هستند، این امر بیشتر محسوس خواهد بود.

References

1. Araqchi, Seyyed Abbas (2015). Cross-border water diplomacy and the international system: lessons for the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. Tehran: Ministry of Foreign Affairs.
2. Bilis, John; Smith, Steve (2004). The Globalization of Politics: International Relations in the New Age, Translated by Abolghasem Rah-e Chamani and Others, Volume 2, First Edition, Abrar Moaser Publishing, Tehran. **[In Persian]**
3. Biswas, A K (2000). Water for urban areas of the developing world in the twenty-first century in Uitto J I and Biswas A K eds Water for urban areas: challenges and perspectives.
4. Bokova, Irina; Henk, Ovink (2016). The Multitrack Water Diplomacy Framework- orkA Legal and Political Economy Analysis for Advancing Cooperation over Shared Waters. Project: Making Water Cooperation Work
5. Carius, A (2006). Environmental Cooperation as an Instrument of Crisis Prevention and Peacebuilding: Conditions for Success and Constraints. 1st ed. [pdf] Available at: http://userpage.fuberlin.de/ffu/akumwelt/bc2006/papers/Car-ius_Peacemaking.pdf [Accessed 12 May 2014].
6. Hefny, M (2011). Water Diplomacy: A Tool for Enhancing Water Peace and Sustainability in the Arab Region. Presented in preparation for the Second Arab Water Forum Theme 3: Sustainable and Fair Solutions for the Transboundary Rivers and Groundwater Aquifers. Available at: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Cairo/Water%20Diplomacy%20in%20Action%20Strategy%20Doc%203%20Rev%202%20Final%20>
7. [Http://gis.nacse.org/tfdd/treaties.php](http://gis.nacse.org/tfdd/treaties.php).
8. [Https://transboundarywaters.science.oregonstate.edu/](https://transboundarywaters.science.oregonstate.edu/).
9. Klot, Nurit; Deborah, Shmueli; Uri, Shamir (2001). Development of institutional frameworks for the management of transboundary water resources.
10. Milon, Jw. D; Lynne, Gary; Wilson, Michael. E (2007). Identifying and Measuring Potential Conflict in Water Institutions, JAWRA Journal of the American Water Resources Association 26(4):669 - 676 · June 2007.
11. Mohammad Alipour, Farideh (2017) Rights of non-shipping uses of international waterways; Case study of Iranian border and common rivers. Tehran: Mizan Publishing. **[In Persian]**
12. Molnar, Kata; Cuppari, Rosa; Schmeier, Susanne; Siegfried, Demuth (2017). Preventing Conflicts, Fostering Cooperation—The many Roles of Water Diplomacy, Published by: UNESCO's International Centre for Water Cooperation (ICWC) at SIWI, Stockholm, Sweden and the UNESCO's International Centre for Water Resources and Global Change (ICWRGC), Koblenz, Germany, pp.33-37.
13. Pohl, Benjamin; Carius, Alexander; Conca, Ken; Dabelko, Geoffrey;

- Kramer, Annika; Michel, David; Schmeier, Sussane; Swain, Ashok; Wolf, Aaron (2014). The rise of hydro-diplomacy: strengthening foreign policy for transboundary waters, Berlin: adelphi.
14. Rees, Gerdy (2010). The Role of Power and Institutions in Hydro diplomacy: Does Realism or Neo-Liberal Institutionalism offer a stronger theoretical basis for analysing inter-state cooperation over water security.
15. Sadoff, C.W; Grey D (2005). Cooperation on international rivers: a continuum for securing and sharing benefits. IWRA, Water International, Volume 30, Number 4, December 2005. Washington, DC: World Bank. Available at: http://siteresources.worldbank.org/INTWRD/Resources/0509_Continuum_WI.pdf.
16. Shinkovskaia, Anna (2014). The Role of Water Management in Peacemaking in the Middle East: case study of the Good Water Neighbors project. Master thesis in Sustainable Development at Uppsala University, No. 211, PP30-31. ECTS/ hp.
17. Shuval, Hillel; Dweik, Hassan (2007). Water Resources in the Middle East, Springer Berlin Heidelberg New York
18. Stockholm International Water Institute (2013). World Water Week in Stockholm 2013 Water Cooperation—Building Partnerships: 2013 Overarching Conclusions, Stockholm International Water Institute.
19. Uitto, Juha; Duda, Alfred M (2002). Management of Transboundary Water Resources: Lessons from International Cooperation for Conflict Prevention, The Geographical Journal, Vol.168, No. 4, December 2002, pp. 365–378.
20. UNESCO (2012). UNESCO makes the case for water diplomacy United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. [Online] Available at: [news/unesco_makes_the_case_for_water_diplomacy/#.U8EqJ-RYpyBs](http://news.unesco_makes_the_case_for_water_diplomacy/#.U8EqJ-RYpyBs).
21. UNITAR, UNESCO-IHE, University of East Anglia (2013). Introduction to Water Diplomacy. Module 1: Water resources and their potential for conflict. Hooker, J. ed, UNITAR.
22. United Nations University Press, Tokyo 1–23.
23. Wingqvist, Gunilla Ölund; Nilsson, Åke (2015). Effectiveness of River Basin Organisations – an institutional review of three African RBOs.
24. Wolf, Aaron T (2007). Shared Waters: Conflict and Cooperation. The Annual Review of Environment and Resources online at <http://environ.annualreview-s.org>.
25. World Bank (1997). Fostering Riparian Cooperation in International River Basins: The World Bank at Its Best in Development Diplomacy, Washington: The World Bank.
26. Zarif, Mohammad Javad; Sajjadpour; Seyyed Mohammad Kazem (2012). Multilateral diplomacy; Conceptual and functional dynamics of regional and international organizations. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]